

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ УКРАЇНИ

САЇНЧУК МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 796.011.1 – 057.874

**ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ І СПОРТУ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ
ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ**

24.00.02 – Фізична культура, фізичне виховання
різних груп населення

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата наук з фізичного виховання і спорту

Київ – 2012

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національному університеті фізичного виховання і спорту України, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник

доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор

Круцевич Тетяна Юріївна,

Національний університет фізичного виховання і спорту України, завідувач кафедри теорії та методики фізичного виховання

Офіційні опоненти:

доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор

Москаленко Наталія Василівна,

Дніпропетровський державний інститут фізичної культури і спорту, проректор з наукової діяльності;

кандидат наук з фізичного виховання та спорту

Марченко Оксана Юріївна,

Полтавський університет економіки і торгівлі, проректор з науково-педагогічної роботи, завідувач кафедри фізичного виховання

Захист відбудеться 25 вересня 2012 р. об 14⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.829.02 Національного університету фізичного виховання і спорту України (03680, Київ-150, вул. Фізкультури, 1).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного університету фізичного виховання і спорту України (03680, Київ-150, вул. Фізкультури, 1).

Автореферат розісланий 21 серпня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г. В. Коробейніков

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Трансформація суспільних відносин, яка зумовлена вступом людства на новий етап культурно-цивілізаційного процесу – глобалізованих інформаційних технологій – посилила інтелектуалізацію всіх сфер життєдіяльності, що викликала зниження зацікавленості людей до фізичних навантажень, занять фізичною культурою і позначилася стійкою тенденцією погіршення здоров'я різних категорій населення.

Особливе занепокоєння викликає погіршення стану фізичного здоров'я учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Так, за даними інституту гігієни і медичної екології ім. О.М. Марзеєва АМН України, за останні 10 років рівень захворюваності серед дітей шкільного віку зріс на 26,8%. Нині у 1-х класах нараховується 30% дітей, які мають хронічні захворювання, у 5-х класах таких дітей – 50%, у 9-х - 64%, у 10-х – 60%. Тільки 6-8% випускників загальноосвітніх шкіл визнані здоровими, кожен другий має морфо-функціональну патологію (В.О. Сутула, Ю.В. Васьков, Т.С. Бондар, 2009).

Основними причинами стійкої тенденції зниження здоров'я у підростаючого покоління вченими вважаються інформатизація та інтенсифікація навчального процесу в системі шкільної освіти на тлі виразного психоемоційного напруження; економічні негаразди; знижена увага до соціальних проблем; послаблення державної політики в сфері профілактичної медицини і, особливо, низька рухова активність. Як свідчать наукові дослідження, до 72% навчального часу молодь, яка навчається в школі та вишах, проводить у статичному положенні.

Серед інших категорій учнівської молоді особливу увагу привертає старший шкільний вік як перехідний період у фізичному, інтелектуальному та духовному розвитку особистості. Педагоги і психологи постійно досліджують особливості становлення індивідуальних та інтерсуб'єктивних якостей тих, хто починає виділяти себе в якості об'єкта самопізнання і самовиховання уже не як підлітків, що трансформують ідеали і цінності батьків, а як дієвого суб'єкта майбутніх соціальних відносин. У соціально-філософському контексті старшокласників розглядають як протестну (А.Камю) і водночас романтичну групу молоді, яка, не маючи достатнього життєвого досвіду, починає проектувати свої життєві ідеали, цінності і не завжди враховує об'єктивні можливості їх здійснення.

Проблема ціннісних орієнтацій старшокласників є об'єктом дослідження широкого різнопрофільного загалу науковців, оскільки аксіосфера їх входження в соціально-культурологічний простір достатньо динамічна і без виваженого педагогічного впливу є достатньо складною задачею у формуванні ними власної смисложиттєвої позиції.

Отже, наразі перед фахівцями фізкультурно-спортивної галузі знань постає завдання більш глибокого розкриття привабливості цінностей фізичної культури і залучення до них молоді людини. Так, у філософсько-соціологічних дослідженнях вітчизняних науковців (Т.Ю. Круцевич, 2011; М.М. Ібрагімова, 2011; Н.В. Москаленко, 2010; О.Ю. Марченко, 2010; С.О. Сичова, 2009;

Г.В. Безверхньої, 2010, 2004; С.А. Закопайло, 2003 та ін.); фахівців країн СНД (В.І. Столярова, 2011; Л.П.Матвеева, 2008; В.К. Бальсевича, 2006; М.М. Візїтея, 2005; Л.І.Лубишевої, 2005 та ін.) та зарубіжних фахівців (S. Karvonen 2012; A. Budreikaite, 2011; by Zhu, Xihe, 2009; J. Burdzicka-Wołowik, 2008; D. Šertvytienė, 2008; та ін.) встановлено, що цілеспрямоване використання цінностей фізичної культури та спорту забезпечує становлення особистості, її біосоціальних засад, суттєвих характеристик тілесної і духовної природи людини з можливостями соціальної реалізації її інтересів, потреб та амбіцій.

Аналіз наукових робіт останнього десятиріччя показує, що аксіологічна проблематика у фізкультурно-спортивній галузі помітно активізувалася, однак, як правило, дослідження стосуються лише констатації аксіосфери, носять радше рекомендаційний характер і більшою мірою пов'язані зі студентською молоддю, тоді як питання, що пов'язане з формуванням ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури учнів старших класів у процесі фізичного виховання залишається відкритим і досі не було предметом спеціального вивчення. Тому актуальність цієї проблеми, недостатнє її вивчення, слабе наукове підґрунтя та відсутність ефективних програм, які б основний акцент робили на традиційну ігрову культуру українського народу, зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Формування ціннісних орієнтацій в сфері фізичної культури і спорту учнів старших класів у процесі фізичного виховання».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами
Проблематика роботи відповідає плану науково-дослідної роботи кафедри теорії і методики фізичного виховання Національного університету фізичного виховання і спорту України та «Зведеного плану науково-дослідної роботи у сфері фізичного виховання і спорту на 2006-2010 рр.» за темою 3.1.2. «Науково-методичні засади удосконалення викладання дисципліни ТМФВ» (№ державної реєстрації 0106U010782) та «Зведеного плану науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту на 2011-2015 рр.» за темою 3.1 «Вдосконалення програмно-нормативних засад фізичного виховання в навчальних закладах» (№ державної реєстрації 0111U001733).

Роль автора в розробці теми полягала в організації та проведенні дослідження в широкому культурологічному дискурсі, в результаті чого розроблена і апробована програма позаурочної форми навчання під назвою «Фізична культура – тілесно-духовна скарбниця українського народу» з метою формування ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури і спорту учнів старших класів у процесі фізичного виховання.

Мета дослідження – розробити, теоретично обґрунтувати і практично апробувати програму формування ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури і спорту учнів старших класів у процесі фізичного виховання з урахуванням їх особистісної сфери і національних ігрових традицій українського народу.

Завдання дослідження:

1. Дослідити вплив фізичного виховання на формування ціннісних орієнтацій учнів старших класів у сфері фізичної культури і спорту за даними літературних джерел.

2. Дослідити особливості структури та ієрархії загальнокультурних цінностей та цінностей фізичної культури учнів старших класів.

3. Визначити взаємозв'язок між загальнокультурними та специфічними цінностями у сфері фізичної культури старшокласників і веденням ними здорового способу життя.

4. Розробити, теоретично обґрунтувати і практично апробувати програму з формування ціннісних орієнтацій учнів старших класів з використанням традиційної ігрової культури українського народу.

Об'єкт дослідження – процес фізичного виховання учнів старших класів.

Предмет дослідження – формування ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури учнів старших класів у процесі фізичного виховання.

Методи дослідження: теоретичні методи дослідження (аналіз та синтез, узагальнення, діалектична логіка сходження від абстрактного до конкретного, індукція і дедукція); педагогічні методи дослідження: педагогічне спостереження, педагогічне тестування теоретичних знань з фізичного виховання, педагогічний експеримент; соціологічні методи дослідження (анкетування); психологічні методи дослідження; методи математичної статистики.

Наукова новизна:

- вперше акцентується увага на фізичному вихованні старшокласників у контексті формування сучасної філософсько-педагогічної парадигми, де криза у фізичному вихованні розглядається як наслідок кризи всієї загальнопедагогічної системи виховання, а тому лімітуючими чинниками ціннісного ставлення до фізичної культури виступають відкинуті абстрактні («творчість», «розвиток»), конкретні («матеріально забезпечене життя», «задоволення») та альтруїстичні цінності («щастя інших»);

- вперше доведено, що термінальна цінність «здоров'я», яка лише декларативно проголошується хлопцями та дівчатами старших класів найголовнішою, в дійсності є для них не усвідомленою значущістю серед інших цінностей, що в цілому відображає загальне недбале ставлення різних категорій українського населення до збереження власної здорової тілесності;

- вперше змістовно-послідовно розкриваються потреба та інтерес у грі, що є атрибутивною ознакою людини, яка у віці старшокласників проявляється як перехідний процес від безпосередньої грайливості дитинства і юності до дорослої «соціальної гри», що стає базою теоретико-методологічного обґрунтування авторської програми «Фізична культура – тілесно-духовна скарбниця українського народу»;

- вперше на засадах запропонованої програми розкрито психологічно-оптимальний механізм (від повідомлення до засвоєння в поведінці) формування ціннісних орієнтацій учнів старших класів засобами фізичної культури – народними рухливими іграми, що може стимулювати юнацтво до вивчення історичних традицій українського народу і на цих засадах різнобічно поєднувати розвиток фізичної активності і духовної складової їх особистості;

- розширено змістовно-термінологічний арсенал фізкультурно-спортивної науки, де ціннісні орієнтації у сфері фізичної культури розглядаються не лише як

соціально-психологічні детермінанти поведінки учнівської молоді, а як сфера аксіологічних досліджень, що включають у себе весь комплекс соціальних чинників.

Практичне значення дослідження полягає у розробці програми з формування ціннісних орієнтацій «Фізична культура – тілесно-духовна скарбниця українського народу», яка дозволила підвищити інтерес та мотивацію учнів старших класів до занять фізичною культурою, пізнати ігрову культуру українського народу та сформувати навички проведення народних рухливих ігор під час дозвілля. Результати дослідження впроваджено у навчально-виховний процес учнів старших класів ЗОШ № 12 м. Вінниця.

Положення авторської програми впроваджено у навчально-виховний процес студентів 5 курсу Дніпропетровського державного інституту фізичної культури і спорту під час викладання дисципліни «Теорія і методика оздоровчої фізичної культури» та у навчально-виховний процес магістрів за напрямком «Фізичне виховання» Національного університету фізичного виховання і спорту України під час викладання дисципліни «Рекреація у фізичній культурі різних груп населення», що підтверджено актами впровадження.

Особистий внесок здобувача полягає у вивченні ефективних шляхів формування ціннісних орієнтацій учнів старших класів у процесі фізичного виховання, а також у розробці та впровадженні названої програми, що ґрунтується на українських народних рухливих іграх, в позаурочну форму навчання.

Роль автора у спільних публікаціях полягала у *здійсненні досліджень, інтерпретації даних та формулюванні висновків.*

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження доповідалися XIV Міжнародному науковому конгресі «Олімпійський спорт і спорт для всіх» (Київ, 2010); Міжнародних науково-практичних конференціях: «Молодь та Олімпізм» (Київ, 2010, 2011, 2012), «Фізична культура, спорт та здоров'я нації» (Вінниця, 2011), «Фізична культура, спорт та здоров'я» (Харків, 2011), «Молода спортивна наука України» (Львів, 2011), «Modern problems and prospects of development of physical education, health and professional preparation of future specialist in physical education and sport» (Київ, 2011), щорічних науково-практичних конференціях кафедри теорії та методики фізичного виховання Національного університету фізичного виховання і спорту України (2009-2011).

Публікації. Результати дисертаційної роботи відображені в 14 наукових публікаціях, з яких 12 – у спеціалізованих фахових виданнях (з них десять одноосібні), 2 – у наукових журналах та збірниках.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із переліку умовних позначень, вступу, п'яти розділів, практичних рекомендацій, висновків, додатків, списку використаних джерел, актів впровадження. Дисертаційна робота написана українською мовою, загальний текст якої викладено на 250 сторінках, з яких 190 – основного тексту. Дисертація вміщує 30 таблиць і 12 рисунків; використано 205 джерела наукової і спеціальної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано теоретичну і практичну актуальність проблеми, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано мету і завдання дослідження і розкрито наукову і практичну його значущість, визначено особистий внесок автора, представлено сферу апробації основних положень дослідження.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні підходи до вивчення та формування ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури учнів старших класів**» розглядаються висхідні науково-теоретичні засади вивчення ціннісних орієнтацій людей у системі їх суспільної життєдіяльності і культурологічні чинники фізичної культури як цивілізаційного соціально-культурного феномену і на цій підставі визначається ціннісне ставлення до неї старшокласників. Цінності завжди мають соціальну значущість, а тому як загальну культуру, так і фізичну можна розглядати як систему цінностей, тобто такі явища, якості, величини, продукти творчості, які сприяють або гальмують розвиток гуманістичного змісту людини. Ціннісний означає зацікавлений, а тому автор розглядає ціннісні орієнтації старшокласників в палітрі перспективи здійснення їх життєвого шляху, а саме в діапазоні співвідношення цілей, ідеалів, інтересів і потреб.

У розділі показано розвинуті у вітчизняній літературі ціннісні виміри старшокласників у ставленні до фізичної культури у більш широкій аксіологічно-антропологічній системі вивчення сучасної людини як об'єкт-суб'єктної істоти, яка депозиціонує себе в різних якостях та соціальних іпостасях, в індивідуальному та інтерсуб'єктивному відчутті себе в світі. Підкреслюється, що старший шкільний вік є сенситивним періодом у формуванні ціннісних орієнтацій особистостей учнів, які з часом можуть змінюватися під тиском обставин. Для їх майбутньої соціально-практичної діяльності необхідно мобілізувати весь навчально-виховний потенціал освітнього закладу задля того, щоб сформувати світоглядну установку на здоров'я, не відірване від традицій творче життя особистості.

У розділі йдеться про необхідність об'єднання науково-методологічних і філософсько-світоглядних практик у формуванні нової філософсько-педагогічної парадигми фізичного виховання, яка була б корисною і привабливою для держави, суспільства, пересічних громадян, в тому числі й учнів старших класів середньої школи. Адже криза у фізичному вихованні – це криза всієї вітчизняної педагогічної системи, яка, нехтуючи його цінностями, робить весь педагогічний процес однобоким і обмежується лише інформатизацією.

Отже, в названому дискурсі пропонується подальше вивчення соціальної категорії старшокласників у антропологічному вимірі, де вони розглядаються як «соціальні гравці», які полишили межі «дитячої гри» і ще не вступили в нові соціальні ролі «дорослих гравців» (Е.Берн). А тому використання у фізичному вихованні ігрового компоненту, який проголошений ЮНЕСКО невід'ємною складовою частиною етнокультури, на підґрунті традицій українського народу дасть можливість розкрити історико-культурологічну цінність фізичної культури і спорту та посилити зацікавлене ставлення до них учнів старших класів.

У другому розділі дисертації «**Методи та організація дослідження**» обґрунтовується й описується система методів дослідження, які адекватні об'єкту, предмету, меті і завданням дисертаційної роботи.

Для вирішення поставлених у роботі завдань використовувалися загальнонаукові методи і прийоми: теоретичні методи дослідження (аналіз і синтез, індукція та дедукція, узагальнення, діалектична логіка сходження від абстрактного до конкретного і навпаки), загальноприйняті педагогічні (спостереження, тестування теоретичних знань з фізичного виховання, експеримент констатувальний і формувальний), соціологічні (анкетування, опитування), психологічні (визначення ціннісних орієнтацій за методикою М.Рокіча та модифікована методика «шкільна мотивація»), методи математичної статистики.

З метою відображення ставлення старшокласників до предмета «Фізична культура» та власного здоров'я у третьому розділі дисертації описано застосоване в дослідженні *соціологічне анкетування* старшокласників на підставі розроблених двох анкет: 1) «Здоров'я дітей – особистісно-соціальна цінність» з використанням звичних для даних соціологічних досліджень та додаткових питань, що впливають з авторського інтересу до проблеми; 2) «Визначення цінності фізичної культури в індивідуальному вимірі», де з'ясовувалося місце та роль фізичної культури в особистому житті старшокласників та виносилися питання про те, чи вбачають вони в ній потенціал збагачення власної духовної культури, загальноосвітнього розвитку.

Також проводилося індивідуальне опитування старшокласників на підставі *тестових завдань закритої форми* з метою отримання інформацію про рівень їх теоретичних знань з соціальної значущості для них фізичного виховання.

З метою вивчення поведінкової мотивації старшокласників до занять фізичною культурою автором було модифіковано методика «шкільна мотивація» та використана методика американського психолога М.Рокіча (адаптована радянськими вченими А.Гоштаутасом, А.А.Семеновим, В.А.Ядовим).

За ознаками мети було проведено констатувальний (розділ 3) та формувальний педагогічний експеримент (розділ 4).

Констатувальний експеримент ґрунтувався на психологічних методиках, анкетних опитуваннях, тестуванні та проводився під час відпочинку дітей з різних регіонів України в оздоровчому центрі АРК Крим, м. Євпаторія; під час навчального процесу у СЗОШ № 17 та № 132 м. Києва з вибіркою 430 учнів старших класів (269 дівчат та 161 хлопець).

У формувальному експерименті взяли участь 69 старшокласників, з них 44 були віднесені до контрольної групи (22 хлопці та 22 дівчини) та 25 – до експериментальної (15 дівчат та 10 хлопців) ЗОШ № 12 м. Вінниці. Експеримент мав на меті оцінити, як змінилося ставлення учнів старших класів до цінностей фізичної культури, національних тілесно-духовних традицій.

Метод діалектичної логіки сходження від абстрактного до конкретного використано в розділі 4, де обґрунтовується програма «Фізична культура – тілесно-духовна скарбниця українського народу», оскільки загальновідомі

значення історичних традицій (абстракція) у формуванні ціннісних переконань людини, що спонукають її до певної поведінкової дії (конкретика), в даному випадку стимулюють до занять фізичною культурою як визначною соціокультурною цінністю.

Згідно поставлених завдань організація дослідження проводилася в три етапи з 2009 до 2012 року.

На першому етапі дослідження (жовтень 2009 – червень 2010) здійснювалося вивчення проблеми формування ціннісних орієнтацій. Було проведено детальний аналіз і узагальнення даних науково-методичної та спеціальної літератури, що розкриває стан проблеми, і це дозволило визначитися з метою та завданнями дослідження. На цьому етапі були визначені контингент досліджуваних (учні старших класів) і стратегія дослідження, що отримала прояв в обґрунтуванні і плануванні обраного напрямку дослідження, і методології рішення поставлених завдань (підбір та оволодіння адекватними методиками у вивченні ціннісних орієнтацій учнів старших класів).

На другому етапі (липень 2010 – серпень 2011) було проведено констатувальний експеримент, в якому: 1) вивчалися ціннісні орієнтації учнів старших класів за психологічною методикою М.Рокіча; 2) проводилося анкетування: «Здоров'я дітей – особистісно-соціальна цінність»; «Визначення цінності фізичної культури в індивідуальному вимірі»; 3) здійснювалося тестування теоретичних знань старшокласників з фізичного виховання; 4) досліджувалася «Оцінка мотивації старшокласників до занять фізичними вправами».

На цьому етапі здійснювалося аналітичне опрацювання даних, що були отримані під час констатувального експерименту та розроблялася програма з формування ціннісних орієнтацій учнів старших класів. Було визначено, що програма базуватиметься на традиційній ігровій культурі українського народу і матиме назву «Фізична культура – тілесно-духовно скарбниця українського народу».

На третьому етапі дослідження (вересень 2011 – березень 2012) було проведено формувальний експеримент, яким впроваджено у процес фізичного виховання учнів старших класів авторську програму з формування ціннісних орієнтацій; здійснено опис, інтерпретацію та узагальнення даних дослідження, сформульовано висновки, проведено апробацію дисертації.

У третьому розділі дисертації «**Вивчення ціннісних орієнтацій сучасного старшокласника**» на підставі даних констатувального експерименту досліджувалася структурна ієрархія загальнокультурних цінностей учнів старших класів у взаємозв'язку з їх мотиваційно-ціннісним ставленням до специфічних цінностей фізичної культури як феномена і предмета та дотримання ними здорового способу життя.

Встановлено, що найбільш значущими для учнів старших класів, які можна назвати їх життєвими орієнтирами, є індивідуальні цінності-цілі особистого життя. Серед них безумовно першість у кожного третього юнака (30,5%) і кожної другої дівчини (53%) посідає здоров'я, але кореляційний аналіз показав, що воно

як цілепокладання носить лише формальний характер і майже не узгоджується з іншими термінальними цінностями. В той же час найбільше кореляційних зв'язків згуртували навколо себе (згідно групування в змістові блоки Д.О.Леонтьєва) такі цінності: у юнаків-старшокласників «професійної самореалізації» («розвиток», «активне, сповнене діяльності життя»), «абстрактні» («життєва мудрість», «пізнання») та «конкретні» («задоволення», «матеріально забезпечене життя»), а у дівчат – «конкретні цінності» («активне, сповнене діяльності життя», «щасливе сімейне життя», «задоволення», «наявність хороших і вірних друзів»).

Одноголосність виявлено також у «відкинутих цінностях» (за розподілом М.С.Яницького): «краса природи і мистецтва» (у хлопців і дівчат – 16 місце), «творчість» (у хлопців і дівчат – 17 місце), «щастя інших людей» (у хлопців і дівчат – 18 місце) та «індиферентних»: «матеріально забезпечене життя» (8 місце – у хлопців і 9 – у дівчат), «життєва мудрість» (у хлопців і дівчат – 16 місце), «суспільне визнання». Але названа ієрархія цінностей має часово-залежний (темпоральний) характер, бо у випускників поміж соціальних цінностей превалюють уже не романтичні, а прагматичні наміри.

Привертають увагу гендерні особливості у відмінностях щодо ціннісних орієнтацій старшокласників. Найбільш значущими з середнім ступенем вираження є така індивідуальна цінність, як «впевненість у собі», яка у дівчат входить у «ядро» (5 місце), тоді як у хлопців вона у «периферії» (11 місце); «активне, сповнене діяльності життя» хлопці залишають у пріоритетній групі (5 місце) і цінують вище за своїх ровесниць (7 місце). Аналогічна ситуація щодо цінностей професійної самореалізації: «цікава робота» (7 місце – хлопці, 11 – дівчата), проте в обох випадках цінність знаходиться в малозначущих. В решті ієрархії термінальних цінностей спостерігається незначний ступінь розбіжностей.

Для педагогічної практики фізичного виховання важливим є вивчення таких інструментальних цінностей етичного змісту: «незалежність», «відповідальність». Зокрема, з боку дівчат приділено більше уваги (5-6 рейтингові місця), а ніж з боку хлопців, де вони виявилися малозначущими (9-10 місця відповідно). Хлопці більше значення надають цінностям справи. Серед них: «акуратність» (4 місце), тоді як у дівчат 7 місце; «тверда воля» з сьомою рейтинговою позицією і ознакою ще не сформованості чоловічого характеру (не відступати перед труднощами, вміння настояти на своєму); «ефективність у справах» (12 позиція на противагу 15) та «старанність» (13 місце), які хоч і сприймаються важливішими, проте в обох статей – в групі «індиферентних» та «відкинутих».

Прикрим видається недостатньо виважений підхід старшокласників до цінностей «прийняття інших людей»: «чуйності», «терпимості», які дівчатами оцінені дещо вище (13 і 11 позиції), ніж хлопцями (16 і 15 позиції), проте ця обставина не знімає з них «клейма відкинутих». На нашу думку, це говорить про вікову специфіку світосприйняття старшокласників, коли завищена опіка, надмірні тепло та увага батьків заважає їх дітям вчасно зрозуміти справжню ціну чуйності, взаємодопомоги, вірності, альтруїзму тощо, які знадобляться їм в подоланні життєвих труднощів та соціальних негараздів.

Про трансформаційний характер ціннісних орієнтацій учнів старших класів свідчить професійна привабливість вчителя фізичної культури, який своєю винахідливістю, доброзичливістю, толерантністю, а також своєю ерудицією уособлює сучасну постать представника педагогічної культури. В дисертації підтверджується, що особистість вчителя фізичної культури виступає чинником зацікавленості вихованців до їх активності на уроках. За нашими даними, він дуже впливає на 38,2% дівчат і 24,1% хлопців. Для 38,8% дівчат і 46,1% юнаків цей вплив помірний, але не вирішальний. В той же час викликає занепокоєння і те, що ніякого взаємозв'язку між потребами в рухах і особистими якостями викладача фізичної культури не помічають 19,1% дівчат і 28,5% хлопців старшокласників.

Під таким кутом зору в дисертації показано недостатню освітньо-педагогічну діяльність в орієнтації старшокласників на соціальну та індивідуальну значимість (цінність) теоретичних знань з фізичної культури, її важливості для зміцнення здоров'я і власного самовдосконалення. Найкращі знання учні показали з олімпійської тематики. Щодо методичних питань, то лише невелика частина старшокласників знайома з методикою розвитку окремих фізичних якостей, може адекватно підібрати для себе навантаження, дотримуючись при цьому безпечних інтервалів відпочинку та чергування їх за характером. Таких учнів – 42,7% серед юнаків і 47,5% – серед дівчат, які більш-менш самостійно здатні займатися фізичними вправами.

Встановлено, що мало хто із старшокласників вбачає у фізичній культурі стрижень з формування «еталону» їх власної тілесності. Фізичну культуру як засіб формування «культу» людської тілесності для суспільства розглядають лише 13% юнаків і 6,9% дівчат старших класів. У сприйнятті 30,4% юнаків і 3,5% дівчат фізична культура збагачує загальну культуру вже тільки тим, що є її складовою. Для 13% юнаків і 10,3% дівчат збагачення здійснюється з допомогою різноманіття специфічних (наявних лише їй) засобів і методів удосконалення людини і культури в цілому. А 21,7% юнаків, 41,3% дівчат-старшокласниць внесок у загальну культуру за допомогою розвитку фізичної тілесності вбачають у можливостях зробити яскравим і повноцінним особисте творче життя.

Проте для більшості старшокласників фізична культура здатна розширити і збагатити їх власну культуру за допомогою практичних навичок ведення здорового способу життя, збереження та продовження життя, позитивних емоцій і задоволення від фізичного навантаження, озброєння засобами та методами використання рухового потенціалу фізичної культури, формування у них працелюбства та орієнтування на активний і здоровий відпочинок тощо.

В даному розділі проводиться аналіз того, яким чином і в якому обсязі старшокласники приділяють увагу різнобічному і насиченому дозвіллю в сенсі їх рухової фізичної активності. Так, 23,6% дівчат, які взяли участь в опитуванні (рис. 1), вільний від уроків час приділяють заняттям фізичними вправами на дозвіллі (щоправда сімнадцятирічні цим не переймаються), заняттям шейпінгом, аеробікою, ритмікою тощо. Не менше дівчат (відсоток близький до попереднього – 21,3%), які позаурочний час проводять за переглядом телепередач, відеофільмів,

електронними іграми, при цьому зовсім не дбаючи про свій фізичний стан. Якщо до останніх додати респондентів, які вільний час присвячують роботі за комп'ютером (7,1%), а це можна зробити в силу того, що багато з учнів ігри в мережі вважають важливою для себе роботою, то помічаємо, що інформаційні технології беруть верх над природними локомоціями.

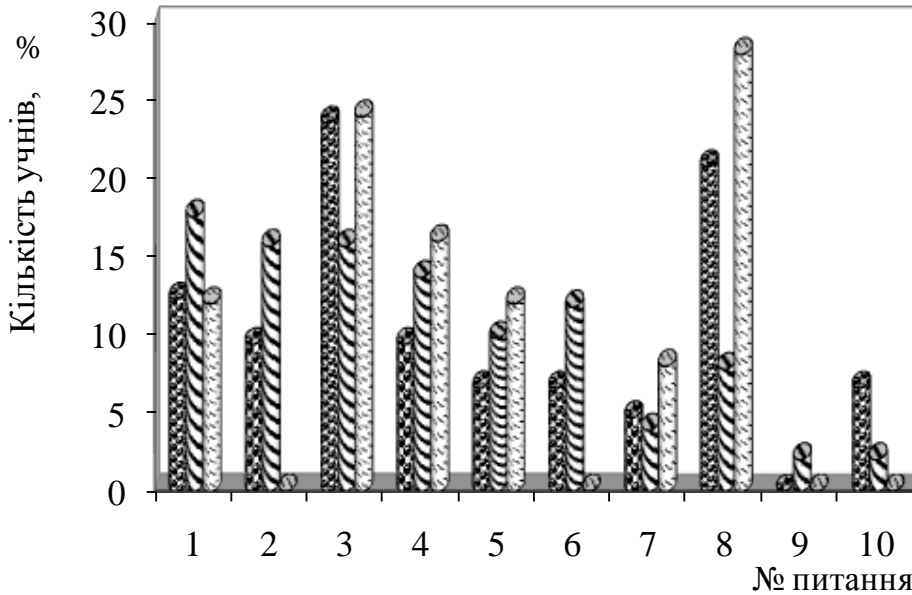

Рис. 1. Звичні заняття дівчат старших класів у позаурочний час:

■ - 15 років; ▨ - 16 років; □ - 17 років;

1 - заняття шейпінгом, аеробікою, ритмікою тощо; 2 - заняття фізичними вправами на дозвіллі; 3 - перегляд теле-, відеопередач, електронні ігри; 4 - відвідування дискотек; 5 - заняття хатніми справами, в саду; 6 - робота за комп'ютером; 7 - читання навчальної та художньої літератури; 8 - спілкування з друзями; 9 - додаткова освіта; 10 - інші види діяльності

Самоствердження в колі друзів через спілкування і організоване спільне дозвілля є важливою і звичною позаурочною формою для 18,1% дівчат і 17,5% хлопців старших класів. Причому, для 28% дівчат і 30,8% хлопців сімнадцятирічного віку проведення вільного від школи часу з друзями є найхарактернішим заняттям. Відвідування дискотек є ще однією формою неформального проведення часу з товаришами і заведення нових знайомств. У цих заходах регулярно беруть участь 11,5% дівчат і 15,4% хлопців. Більше того, для 26,7% шістнадцятирічних респондентів чоловічої статі відпочинок наповнений таким змістом є звичним позаурочним заняттям.

При порівняльному аналізі уподобань дівчат і хлопців (рис. 2) щодо занять фізичними вправами на дозвіллі і спеціально організованими видами рухової активності (силова гімнастика, боротьба тощо) спостерігається різниця в 11,5% на користь хлопців (35,1%), яка пов'язана з більшим і цілком природним їх бажанням у рухах. Така ж відсоткова різниця (11,5%) між статями в перегляді телепередач, відео тощо. Зокрема, лише 9,9% юнаків старших класів присвячують власне дозвілля цим пасивним заходам.

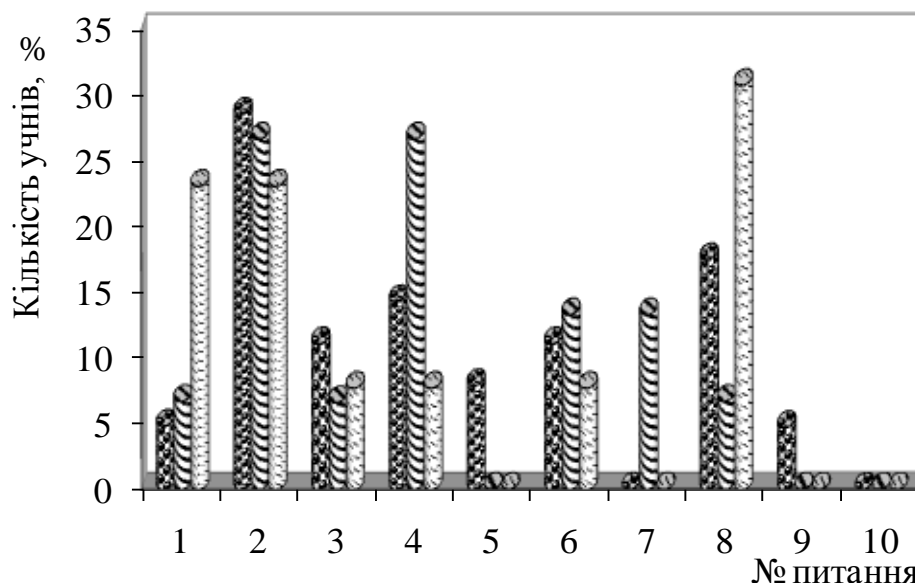

Рис. 2. Звичні заняття хлопців старших класів у позаурочний час:

■ - 15 років; ▨ - 16 років; □ - 17 років;

- 1 - заняття силовою гімнастикою, боротьбою тощо; 2 - заняття фізичними вправами на дозвіллі; 3- перегляд теле-, відеопередач, електронні ігри; 4 - відвідування дискотек; 5 - заняття хатніми справами, в саду; 6 - робота за комп'ютером; 7 - читання навчальної та художньої літератури; 8 - спілкування з друзями; 9 - додаткова освіта; 10 - інші види діяльності

Найбільш поширеним мотивом (табл. 1) серед опитаних старшокласників виступає загальнолюдська цінність – здоров'я, а мотив відвідування занять фізичною культурою для покращення здоров'я знаходиться у них на першому рейтинговому місці. Проте дана цінність носить лише декларативний характер, оскільки кореляційний аналіз спростував її взаємообумовленості з іншими цінностями-цілями.

Таблиця 1

Мотиви відвідування уроків фізичної культури учнями старших класів

Мотиваційно-ціннісна складова занять фізичними вправами	Показники фактичного стану, %									
	дівчата (n=174)				Ранг	хлопці (n=87)				Ранг
	15	16	17	\bar{x}		15	16	17	\bar{x}	
Мені подобається займатися фізичними вправами	15,1	19,6	8	15,3	3	20,6	20	38,4	23,1	2
Для отримання позитивної оцінки	14,2	17,6	8	14,3	4	9,6	13,3	0	8,8	4
Для покращення здоров'я	33,9	19,6	40	30,8	1	33,4	33,4	30,8	32,9	1
Для формування красивої фігури	23,6	25,5	32	25,3	2	7,9	0	7,7	6,6	6
Для покращення власних фізичних якостей	11,3	13,7	12	12,1	5	20,6	20	23,1	20,9	3
Інші причини	1,9	4	0	2,2	6	7,9	13,3	0	7,7	5

Гігієнічні умови, в яких проводяться заняття з фізичної культури у їхній школі (тепловий режим, освітлення, чистота місць занять, наявність душових кабін та роздягалень), є сприятливими і влаштовують 39,5% дівчат і 60,4% юнаків старшої школи, а 48,7% дівчат і 36,3% хлопців умови оцінюють як незадовільні. Подібна ситуація спостерігається з матеріальною фізкультурно-спортивною базою школи, яка влаштовує 49,5% дівчат і 54,9% хлопців, решта опитаних бажали б кращих умов для власних занять. А це вже причинно-наслідкові зв'язки, які впливають на бажання і формують мотив до занять фізичними вправами.

Отримані дані свідчать про необхідність активізації педагогічної діяльності, спрямованої на виховання ціннісних переконань старшокласників у ефективності ведення здорового способу життя. Було вивчено проблему розповсюдження шкідливих звичок серед старшокласників.

Встановлено, що шкідливих звичок уникають далеко не всі старшокласники. Таких учнів – 34,6% серед хлопців і 29,7% серед дівчат, які категорично проти вживання алкогольних напоїв, 71,8% дівчат, 61,5% хлопців проти паління і 98,4% дівчат і 91,2% хлопців проти вживання наркотичних речовин. Привертає увагу наявний відсоток опитаних учнів, які щодня палять (2,6% дівчат, 9,9% хлопців), досить часто вживають алкогольні напої (3,7% дівчат, 6,6% хлопців) і 9,5% 15-річних хлопців, які іноді вживають наркотики. Цікавим, але водночас і сумнівним видається спад 17-річних порівняно з 15-16 річними старшокласниками у практикуванні шкідливих звичок, адже до цього спостерігалось лише лінійне їх зростання.

Взагалі веденням ЗСЖ не переймаються 6,4% дівчат і 11% хлопців, причому найстарші (17-річні) старшокласники повністю відкинули для себе такий захід, як загартування.

Отже, ціннісні орієнтації в сфері фізичної культури для старшокласників, як специфічної соціальної категорії молоді, уявляються багатовекторними і підпорядковуються об'єктивним чинникам впливу на них довкілля і їх макросередовища та суб'єктивним педагогічно-виховним чинникам.

У четвертому розділі дисертації **«Експериментально-дослідна програма формування ціннісних орієнтацій учнів старших класів у процесі фізичного виховання»** на підставі проведених досліджень для активізації старшокласників до занять фізичною культурою досліджується ефективність впровадження в педагогічний процес програми «Фізична культура – тілесно-духовна скарбниця українського народу».

Основна ідея полягала в тому, що наявна програма з фізичної культури (затвердження МОН, молоді та спорту України) в основному зорієнтована на спортивні ігри та професійно-прикладну підготовку, однак старшим школярам напередодні життєвих випробувань необхідно умовно їх “програти” в історичній канві традиційних українських ігор, що відповідають ментальності народу і відображуються в грайливих забавах, веселошах, змаганнях у силі, спритності, кмітливості, що дає можливість старшокласникам морально змужніти.

Слідуючи педагогічним принципам гуманістичності, послідовності і безперервності в освіті, основна програма з фізичної культури доповнюється в

позаурочний час заходами (табл. 2), що стимулюють органічну єдність навчання і виховання і здійснюються як єдиний процес засвоєння здобутків національної та світової культури та розвивають красу людської постаті у вигляді доброзичливості, взаємодопомоги, співчуття та вміння поділяти радість колективного спілкування.

Таблиця 2

Основі позаурочні заходи програми з елементами етнопедагогіки

Заходи	Форми позакласної роботи	Кількість годин
«Ціннісний потенціал фізичної культури у формуванні гармонійно розвиненої особистості»	Опитування, слайд-шоу, диспут	2
Гра – ретранслятор народних фізкультурних традицій	Опитування, слайд-шоу, диспут	2
«Фізична культура Київської Русі»	Свято «Народні гуляння на Русі»	3
«Фізична культура доби козацтва»	Святковий захід «Козацькі забави»	3
«Фізична культура в традиційних святкуваннях на селі»	«Ігрища осіннього циклу»	3
	«Ігрища зимового циклу»	3
	«Ігрища весняного циклу»	3
«Культові сільські ігрища»	«Ігрища літнього циклу»	3
Ігри-жарти	Розважальне свято	3

У процесі реалізації мети програми послідовно вирішувалися три групи завдань: *освітні*, що передбачали поглиблене усвідомлення старшокласниками ціннісного потенціалу фізичної культури як складової загальної і національної культури; *виховні*, що мали на меті формування світогляду, ціннісних орієнтацій та ціннісних переконань до активної фізкультурної діяльності через критично-рефлексивне її сприйняття; *оздоровчі* – набуття учнями практичних навичок організації власного дозвілля з користю для здоров'я, вдосконалення тілобудови і оптимізація фізичних якостей організму.

Враховуючи психологічні компоненти ціннісних орієнтацій за К.Абульхановою-Славською (1991) та систематизовані А.В.Цюсем (2005) в історико-культурологічному плані народні ігри та забави, а також розробки вчених щодо відображення основних видів фізичної культури в духовній творчості (В.А.Старков, 2009), в дисертації досліджуються когнітивний, емотивний та мотиваційно-поведінковий характер ціннісного ставлення старшокласників в реалізації програми.

На початку дослідження за підсумками анкетування були сформовані 2 групи – експериментальна (ЕГ) і контрольна (КГ). До КГ методом випадкової вибірки увійшли старшокласники, які у вільний від уроків час 2-3 рази на тиждень займаються різними видами спорту (легка атлетика, плавання, спортивні ігри боротьба тощо). До ЕГ методом випадкової вибірки увійшли учні старших класів, які згідно даних пілотного експерименту не відвідують жодних занять фізкультурно-спортивного спрямування. Учні ЕГ протягом навчального року у позаурочний час займалися за названою програмою, в той час як учні КГ відвідували секції різної спортивної спрямованості.

Порівняльний аналіз рівня мотивації до експериментальної програми та після (табл. 3) дає привід характеризувати програму з позитивного боку, адже спостерігається динаміка в експериментальній групі в бік покращення ставлення учнів старших класів до фізичної культури. У КГ позитивних змін не виявлено, показники рівнів мотивації залишилися тими ж. У наведеній нижче таблиці наочно продемонстровано фактичний стан рівня мотивації старшокласників КГ та ЕГ до та після проведеного експерименту.

Таблиця 3

Показники рівня мотивації учнів старших класів контрольної та експериментальної груп до та після експерименту

Рівень мотивації	Показники фактичного стану, %							
	контрольна група				експериментальна група			
	хлопці n=22		дівчата n=22		хлопці n=10		дівчата n=15	
	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.
Високий	5,6	5,1	0	3,2	3,1	15,3	0	11,2
Хороший	33,3	30,3	15,4	17,4	32	35,7	15,2	29,8
Індиферентний	33,3	36,2	30,8	27,6	33	29,9	29,3	30,9
Низький	22,2	23,2	42,3	41,5	25,4	15,8	43	23,6
Наднизький	5,6	5,2	11,5	10,3	6,5	3,3	12,5	4,5

Отже, значно зросла кількість старшокласників, які більш позитивно почали ставитися до фізичної культури, що проявилось у відповідній їх поведінці. Відбувся якісний перехід від одного рівня мотивації до іншого. Можна констатувати, що для 51% юнаків і 41% дівчат експериментальної групи фізична культура посідає не останнє місце і різниця з контрольною в 14,6% порівняно з юнаками і 19,4% з дівчатами.

Таким чином, старшокласники вбачають у потенціалі фізичної культури, по-перше, можливість зробити людину здоровою, а по-друге, самовдосконалитися. Тому ціннісне поле фізичної культури потрібно все ширше застосовувати в повсякденній діяльності школярів, щоб в їх житті фізична культура посідала пріоритетне місце, а для цього частіше залучати їх до досягнень культури, через спортивні дійства та свята, змагання, ігри тощо.

Ефект від впровадження програми «Фізична культура – тілесно-духовна скарбниця українського народу» в позаурочну форму навчання з учнями старших класів такий: 10% хлопців і 20% дівчат «відчули задоволення від того, що Україна має таку багату ігрову традицію»; 10% хлопців і 13,3% дівчат «збагатили власний кругозір»; такий самий відсоток учнів старших класів, які «здобули досвід, що будуть використовувати з друзями під час дозвілля»; 30% хлопців і 13,3% дівчат зізналися, що «знання етнокультурних цінностей дозволило відчути себе повноправним представником свого народу»; у 10% хлопців і 20% дівчат виникло бажання «глибше пізнати ігрову культуру українського народу»; такий самий відсоток «відчули себе ближчими до народу»; 20% хлопців і 20% дівчат «краще пізнали загальну культуру народу, її унікальність та неповторність». Більше того,

100% дівчат і 90% хлопців хотіли б, щоб подібна практика продовжувалася надалі.

Встановлено зміни в ієрархії цінностей фізичної культури учнів старших класів. Зокрема, духовні цінності набули більшого значення в ЕГ, тоді як у КГ орієнтація на ті ж цінності залишилася.

У п'ятому розділі дисертації **«Аналіз та узагальнення результатів дослідження»** підкреслюється, що в контексті соціально-філософської педагогічної парадигми народна фізична культура є частиною етнопедагогіки і культури нації і за своєю спрямованістю та особливостями зумовлюється тим ідеалом духовної і тілесної досконалості людини, який характерний для тієї чи іншої етнічної спільноти людей на конкретному етапі її історичного розвитку (Є.Пристапа, 1999).

Цим розділом узагальнено дані власних досліджень, що дозволило отримати три групи результатів, які підтверджують дані інших науковців, розкривають і доповнюють теоретичні положення та є абсолютно новими.

Наші дослідження підтверджують дані науковців СНД (В.В. Горшкової, 2010, Ю.Е. Смирнової, 2010; О.А. Тирнової, 2010; М.В. Фломіна, 2009; В.Є. Семенова, 2007; І.В. Журавлевої, 2002; та ін.) щодо орієнтування сучасних учнів старших класів на одні і ті ж загальнокультурні цінності: *«здоров'я»*, *«щасливе сімейне життя»*, *«любов»*, *«впевненість в собі»*, *«наявність друзів»*.

Результати експериментальної роботи доповнюють теоретичні положення Є. Приступи, О. Слімаковського, М. Лук'яненко (1999); А.В. Цьося (2005); В.А. Старкова (2009) про потенціал ігрових традицій українського народу у формуванні патріотизму і особистості в цілому.

Абсолютно новим є концептуальний підхід до застосування традиційної ігрової культури українського народу під час формування ціннісних орієнтацій учнів старших класів, виходячи із завдань, принципів та методів сфери фізичної культури. На основі цих засад різнобічно поєднується розвиток фізичної активності і духовної складової особистості старшокласника. Вперше в дослідженні виявлено філософсько-аксіологічне, теоретико-методологічне і методичне підґрунтя процесу формування культурологічних ціннісних орієнтацій старшокласників за допомогою потенціалу фізичної культури.

ВИСНОВКИ

1. Фізична культура, як і будь-який значущий суспільний феномен, з одного боку є цінністю у загально-культурологічному контексті, а з іншого – вмістилищем цінностей, що виробляються лише в ході специфічної фізкультурно-спортивної діяльності, під час якої вони стають споглядальними, відчутними. Втім нашим дослідженням встановлено, що учні старших класів не мають уявлення про аксіологічну значущість фізичної культури, її потенціал і обмежуються лише тим, що вона може бути інструментом для покращення їх соматичного здоров'я. Старшокласники не вбачають взаємозв'язку між фізичною культурою і загальною культурою особистості, що додатково інформує про

низький соціальний статус, який відводиться сучасним соціумом фізичній культурі.

На підставі теоретичного аналізу було розкрито потенціал фізичної культури у формуванні ціннісних орієнтацій, а також висвітлено ціннісне поле сфери, що дає підстави стверджувати про його дієздатність у якісному перетворенні людини за умови залучення її до процесу фізичного виховання. Але в самому процесі фізичного виховання ціннісні орієнтації, шляхи їх формування вивчені недостатньо, що обумовило актуальність нашого дослідження.

2. Вивчення ціннісних орієнтацій дозволило встановити ієрархію термінальних та інструментальних цінностей. Так, для сучасних юнаків та дівчат старших класів найбільш значущими цінностями-цілями є цінності особистого життя: «здоров'я» (узагальнений середній ранг 3,42 – хлопці та 3,09 – дівчата), «любов» (узагальнений середній ранг 7,01 – хлопці та 5,71 – дівчата), «наявність хороших і вірних друзів» (узагальнений середній ранг 6,34 – хлопці та 5,79 – дівчата), «щасливе сімейне життя» (узагальнений середній ранг 7,44 – хлопці та 6,63 – дівчата), «свобода» (узагальнений середній ранг 8,04 – хлопці та 8,58 – дівчата). Відкинутими проголошені такі естетичні цінності: «краса природи і мистецтва» (узагальнений середній ранг 12,66 – хлопці та 12,70 – дівчата), професійної самореалізації – «творчість» (узагальнений середній ранг 13,19 – хлопці та 12,79 – дівчата) та альтруїстичні – «щастя інших людей» (узагальнений середній ранг 13,33 – хлопці та 12,91 – дівчата). Групу «індиферентних» складають цінності: «матеріально забезпечене життя» (узагальнений середній ранг 8,99 – хлопці та 9,78 – дівчата), «життєва мудрість» (узагальнений середній ранг 9,05 – хлопці та 10,03 – дівчата).

3. Аналіз інструментальних цінностей дає підстави стверджувати, що досягати поставлених цілей як хлопці, так і дівчата старших класів будуть різними засобами. Втім, подібно до термінальних, в інструментальних цінностях «ядро» та «хвіст» цінностей за гендерними ознаками перегукуються. Так, ключовими виявилися цінності: міжособистісного спілкування – «життєрадісність» (узагальнений середній ранг 6,48 – хлопці та 6,32 – дівчата), «вихованість» (узагальнений середній ранг 6,71 – хлопці та 6,63 – дівчата); безпосередньо-емоційного світовідчуття – «чесність» (узагальнений середній ранг 8,03 – хлопці та 7,40 – дівчата), а відкинутими цінності самоствердження – «непримиренність до власних і чужих недоліків» (узагальнений середній ранг 13,89 хлопці та 14,64 – дівчата) та «високі запити» (узагальнений середній ранг 12,77 хлопці та 13,41 – дівчата).

4. Операції з кореляційними залежностями в термінальних цінностях дозволили виявити дещо відмінну від групового рейтингу ситуацію. Так, у юнаків-старшокласників проглядається орієнтація на цінності «професійної самореалізації» («розвиток», «активне, сповнене діяльності життя»), але не виключаючи «абстрактних» («життєва мудрість», «пізнання») та «конкретних» («задоволення», «матеріально забезпечене життя») цінностей. Дівчата за кореляційним рейтингом чітко орієнтуються на «конкретні цінності» – «активне

сповнене діяльності життя», «щасливе сімейне життя», «задоволення», «наявність хороших і вірних друзів».

Кореляційний аналіз показав, що цінність «здоров'я», яка визнана учнями старших класів найголовнішою, не є дієвою, оскільки не взаємозалежна з іншими цінностями. Виявлено чинники, які лімітують формування ціннісних орієнтацій, ними виявилися відкинуті цінності та цінності «структурного резерву». Чітко це проявляється у юнаків 11 класу, у яких цінність «матеріально забезпечене життя» має найбільше кореляційних зв'язків і отримала перше рейтингове місце, тоді як у груповому – сьоме, що говорить про формальність у виборі здоров'я головною цінністю; або «творчість», яка в загальному їх рейтингу була у «хвості» (17 місце), то за кореляційною ієрархією вона на третій позиції.

5. Проведене в ході дослідження опитування виявило, що старшокласники обох статей бажають бути здоровими і в фізичній культурі вбачають можливості, які можуть зробити їх такими. Встановлено, що вдосконаленню власного тіла старшокласники приділяють недостатньо уваги. Перегляд телепередач, ігри чи робота за комп'ютером витісняють природні локомоції, а фізична культура з її здоров'язберігаючим потенціалом навіть не розглядається (за винятком 13% юнаків і 6,9% дівчат) як інструмент з формування тілесності.

Згідно їх суб'єктивним твердженням, здоровий спосіб життя ведуть 63,8% дівчат і 67% юнаків, а 17% дівчат і 16,5% хлопців не вбачають ніякої необхідності у ньому. Але реально оцінюючи заходи, яких вони дотримуються задля зміцнення здоров'я, спостерігаємо відсоток набагато менший (в межах 20%).

6. Розроблена програма з формування ціннісних орієнтацій старшокласників мала назву «Фізична культура – тілесно-духовна скарбниця українського народу» і базувалась на методичних вимогах, що висуваються до гурткової роботи: спрямованість на набуття учнями спеціальних знань, практичних умінь; створення умов для творчої самореалізації, емоційна насиченість занять; атмосфера розкутості, вільного спілкування між учасниками, а також психологічна безпека; оцінка заняття, заходу.

Програма, підгрунття якої складають українські народні рухливі ігри, вирішувала всі групи завдань (освітні, оздоровчі, виховні), ґрунтувалась на принципах фізичного виховання, передбачала виховання фізичних якостей, враховувала психологічні компоненти, які висуваються до формування ціннісних орієнтацій, тим самим окреслюючи раціональний алгоритм, починаючи з отримання знань, їх прийняття, інтеріоризації і закінчуючи закріпленням у відповідній поведінці. Тобто, від оцінки до ціннісної орієнтації.

7. Обґрунтовано ефективність програми «Фізична культура – тілесно-духовна скарбниця українського народу» у формуванні ціннісних орієнтацій учнів старших класів у процесі експериментального дослідження. Зокрема, відбулися якісні зміни в ставленні старшокласників до фізичної культури, про що свідчить перехід на якісно вищі рівні мотивації. В експериментальній групі високого рівня мотивації до занять фізичними вправами досягли 15,3% юнаків і 11,2% дівчат старших класів, тоді як в контрольній групі показники залишилися тими ж: 5,1% хлопців та 3,2% дівчат. Також в експериментальній групі спостерігаємо

збільшення відсотка старшокласників з хорошим рівнем мотивації до уроку фізичної культури: 35,7% у хлопців та 29,8% у дівчат на противагу контрольній групі, в якій показники залишилися на рівні 30,3% хлопців і 17,4% дівчат.

Впроваджена програма змістила акценти в розумінні цінностей фізичної культури. Так, у хлопців ЕГ найбільш суттєві зрушення виявлено в цінності *«набуття теоретичних знань, необхідних в майбутньому»*, яка покращила рангове становище порівняно з початком дослідження (п'яте на противагу восьмому), ставши таким чином домінуючою, тоді як в КГ динаміки в даній цінності не виявлено, що свідчить про те, що самі заняття фізичними вправами не в змозі сформуванню установки на цінності фізичної культури

Дівчата більше почали цінувати психічні якості, адже цінність фізичної культури *«виховання психічних якостей»* перейшло з групи індіферентних в ядро (2 місце). Кращих позицій надано цінностям *«всебічний гармонійний розвиток»* (четверте місце проти сьомого), *«підвищення розумової та фізичної працездатності»* (шосте проти восьмого), а також цінності *«набуття теоретичних знань»*. Для обох статей більшої значущості набув всебічний гармонійний розвиток. Також програма сприяла обізнаності учнів з ігровою традицією українського народу, де, з одного боку, учні знайомилися з етнокультурним спадком, а з іншого, оволодівали практичними навичками оздоровлення і проведення дозвілля за допомогою народних ігор.

8. Проведене дослідження хоч і дає привід стверджувати правильність вибору шляхів формування ціннісних орієнтацій, проте не охоплює всіх аспектів проблеми, адже заявлена тема актуальна і багатовекторна. Зокрема, в ході експерименту було встановлено ряд нових завдань, що складатимуть в подальшому перспективу:

- Перевірка (апробація) розробленої нами програми з формування ціннісних орієнтацій на учнях середніх класів.
- Створення варіативного модуля на підставі українських народних рухливих ігор для учнів середніх та старших класів, що розширить програму і надасть їй більшої привабливості.
- Побудова ігрових свят із залученням членів сім'ї.
- Розширення програми ігровими діями. Скажімо, проведення циклу «Ігрова культура різних народів світу».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Саїнчук Микола. Феномен фізичної культури в аксіологічному дискурсі / Микола Саїнчук // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2010. – №. 4. – С. 105-108.
2. Саїнчук М.М. Аксіологія фізичної культури в життєвому просторі старшокласників. / М.М. Саїнчук // Фізична культура, спорт та здоров'я нації: збірник наукових праць – Вінниця. – 2011. – Випуск 12. – Том 1. – 337-343.

3. Саїнчук М.М. Ціннісна орієнтація старшокласників до отримання теоретичних знань із фізичної культури. / М.М. Саїнчук // Молода спортивна наука України: зб.наук.праць з галузі фізичного виховання, спорту і здоров'я людини. Вип. 15: у 4-х т. – Л.: ЛДУФК.. – 2011. – Т.2. – 227-232с.

4. Круцевич Т.Ю. Виявлення цінності здоров'я в ставленні до здорового способу життя старшокласників / Т.Ю. Круцевич, М.М. Саїнчук, О.О. Євтушенко, О.М. Саїнчук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 15. “Науково-педагогічні проблеми фізичної культури /фізична культура і спорт” 36. наукових праць/ За ред. Г.М. Арзютова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2011. – Вип. 10. – С. 432-436. *Особистий внесок здобувача полягає у здійсненні досліджень, інтерпретації даних та формулюванні висновків.*

5. Саїнчук Микола. Динаміка ціннісної установки старшокласників в їх мотивації до занять фізичною культурою. / Микола Саїнчук // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2011. – №. 1. – С. 62-66.

6. Саїнчук Микола. Ціннісне ставлення старшокласників до предмета «фізична культура» / Микола Саїнчук // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2011. – №. 2. – С. 81-85.

7. Саїнчук Микола. Антропологічний вимір ціннісних орієнтацій старшокласників на вдосконалення і збереження власного тіла / Микола Саїнчук // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2011. – №. 3. – С. 68-73.

8. Саїнчук Микола. Аналіз цінностей-цілей старшокласників України / Микола Саїнчук // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2011. – №. 4. – С. 61-66.

9. Саїнчук Н.Н. Отношение старшеклассников к ценностям физической культуры / Н.Н. Саїнчук // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2011. – № 4. – С. 201-204.

10. Саїнчук М.М. Проблеми розвитку рухової активності старшокласників у філософсько-аксіологічному дискурсі. / М.М. Саїнчук // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Випуск 91. Т.1. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. – Чернігів. – 2011. – С. 411-415.

11. Саїнчук М.С. Потреба суспільства в фізично досконалій особистості і бачення її старшокласниками / М.С. Саїнчук, М.М. Саїнчук // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2012. – № 1. – С. 97-100. *Особистий внесок здобувача полягає у з'ясуванні проблеми, узагальненні даних та формулюванні висновків.*

12. Саїнчук Микола. Впровадження автентичної гри в процес фізичного виховання старшокласників / Микола Саїнчук // Молода спортивна наука України: зб.наук.праць з галузі фізичного виховання, спорту і здоров'я людини. Вип. 16: у 4-х т. – Л.: ЛДУФК.. – 2012. – Т.2. – 175-179 с.

Опубліковані роботи апробаційного характеру

13. Круцевич Т.Ю. Значення ціннісних орієнтацій та їх сформованість в галузі фізичної культури у старшокласників / Т.Ю. Круцевич, М.М. Саїнчук // XIV Міжнародний конгрес «Олімпійський спорт і спорт для всіх». – Київ. – 2010. – С. 471. *Особистий внесок здобувача полягає у з'ясуванні проблеми та узагальненні ціннісних переваг старшокласників з подальшим формулюванням висновків.*

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

14. Саїнчук М.М. Гуманістично-ціннісна сутність фізичного виховання сучасної молоді, що навчається, в контексті її оздоровлення / М.М. Саїнчук // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти: збірник статей за матеріалами ІХ Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань: в 2 ч. – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2011. – Ч.2. – С. 406-418.

АНОТАЦІЇ

Саїнчук М.М. «Формування ціннісних орієнтацій в сфері фізичної культури і спорту учнів старших класів у процесі фізичного виховання». – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з фізичного виховання і спорту за спеціальністю 24.00.02 – Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення. – Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ, 2012.

У дисертації розглядаються теоретико-методологічні та практично-педагогічні проблеми фізичного виховання старшокласників в їх ціннісних орієнтаціях на фізичну культуру в широкому філософсько-аксіологічному дискурсі. Акцентується увага на мотиваційно-ціннісному ставленні учнів до власної тілесності, здоров'я та здорового способу життя. Встановлено, що цілеспрямоване використання цінностей фізичної культури забезпечує становлення біосоціальних засад особистості, серед яких здоров'я виступає головною *цінністю-ціллю*. Аналіз власних результатів показав, що воно користується безумовною першістю кожного третього юнака (30,5%) і кожної другої дівчини (53%), хоча і носить радше декларативний характер і майже не узгоджується з іншими термінальними цінностями.

Для активізації старшокласників до занять фізичною культурою в роботі досліджується ефективність впровадження в педагогічний процес програми «Фізична культура – тілесно-духовна скарбниця українського народу», основна ідея якої полягає в тому, щоб в історичній канві традиційних українських ігор відтворити привабливість тілесної культури.

Основні результати дослідження впроваджено в процес фізичного виховання ЗОШ № 12 м. Вінниці.

Ключові слова: фізична культура, фізичне виховання, старшокласники, ціннісні орієнтації, гра, українська традиція, тілесність, здоров'я.

Саинчук Н.Н. «Формирование ценностных ориентаций в сфере физической культуры и спорта учащихся старших классов в процессе физического воспитания». – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата наук по физическому воспитанию и спорту по специальности 24.00.02 – Физическая культура, физическое воспитание разных групп населения. – Национальный университет физического воспитания и спорта Украины, Киев, 2012.

В диссертации исследуются теоретико-методологические и прикладные педагогические проблемы физического воспитания старшеклассников в их ценностных ориентациях на физическую культуру в широком философско-аксиологическом дискурсе. При рассмотрении старшего школьного возраста как переходного периода в физическом, интеллектуальном и духовном развитии, акцентируется внимание на мотивационно-ценностное отношение старшеклассников к своей телесности, здоровью и ведению здорового образа жизни.

Анализ собственных социально-психологических и педагогических измерений в контексте данных научной литературы показал противоречивость жизненной позиции старшеклассников в их отношении к ценности «здоровье» и, соответственно, для его сохранения и укрепления ценностей физической культуры. Если безусловным первенством у каждого третьего юноши (30,5%) и каждой второй девушки (53%) среди терминальных ценностей пользуется здоровье, то корреляционный анализ показал, что оно как целеполагание носит формальный характер и не согласовывается с их иными жизненными ориентирами. Причина такого явления усматривается в чрезмерной ориентации всего учебно-педагогического процесса на интеллектуальное развитие, в перегруженности предметами информационно-аналитического характера, требующими статического положения тела, усидчивости (72%), и в недостатке времени на двигательную активность.

В педагогической практике физического воспитания обращается внимание на изучение инструментальных ценностей этического содержания, таких как *«восприятие других людей»*, *«чуткость»*, *«терпимость»*, *«альтруизм»*, которые оказались для многих старшеклассников отброшенными на последние позиции. Это говорит о возрастной специфике их мироощущения в, недостатке жизненного опыта, позволяющего по-настоящему оценить важность человеческих качеств в преодолении жизненных трудностей и социальных неудач. В этой связи в диссертации говорится о трансформационном характере ценностных ориентаций старшеклассников от социальной позиции родителей и влияния на их жизненные приоритеты профессиональной привлекательности учителя физической культуры.

Следуя педагогическим принципам гуманности, последовательности и непрерывности образования для активизации старшеклассников к занятиям физической культурой, исследуется эффективность внедрения во внеурочный педагогический процесс программы *«Физическая культура – телесно-духовная сокровищница украинского народа»*. С целью углубленного осознания

старшеклассниками ценностного потенциала физической культуры как составной общей и национальной предлагается накануне жизненных свершений условно «испытать» их в исторической канве традиционных украинских игр, содержательно отвечающих ментальности народа и воплощающихся в культовых развлечениях, соревнованиях в силе, сообразительности, изворотливости, настойчивости и упорстве.

Экспериментально-исследовательская программа показала, что игровой потенциал, используемый в процессе физического воспитания, является эффективным, дееспособным в формировании ценностных ориентаций учащихся старших классов на ценности физической культуры.

Основные результаты исследования внедрены в процесс физического воспитания школы № 12 г. Винницы.

Ключевые слова: физическая культура, физическое воспитание, старшеклассники, ценностные ориентации, игра, украинская традиция, телесность, здоровье.

Sainchuk M.M. "The value formation of senior pupils in the field of physical culture and sport during physical education." – Manuscript.

The dissertation work for competition of an academic degree "Candidate of Sciences in Physical Education and Sport" in Specialty 24.00.02 - "Physical culture, physical education at different population groups". - National University of Ukraine on Physical Education and Sport, Kyiv, 2012.

The methodological-theoretic and pedagogic-practical problems of physical education at school, notably in value orientations of senior pupils on the physical education in general philosophical and axiological discourses were discussed in a dissertation. The main accents were pointed at value-motivational attitude of pupils to their health and healthy lifestyle. There was found that purposeful usage of physical culture values can provide establishment of biosocial bases of personality, among which health is the main value-aim. That was confirmed by analysis of survey results, which showed that it was on the first place for every third boy (30,5%) and every second girl (53%), although this statement carries more declarative character and almost not conforms with other terminal values.

The efficiency of the implementation into the educational process the program "Physical culture - body-spiritual treasury of the Ukrainian nation" for activation pupils to physical training were investigated in the paper. The main idea of this program is representation the attractiveness of corporal culture in the historical outline of traditional Ukrainian games.

The main findings of investigation were implemented in the process of physical education of comprehensive secondary school number 12 in Vinnitsa.

Keywords: physical culture, physical education, senior pupils, value orientations, game, the Ukrainian tradition, health.